

Komáromi és más áldozatok

A szovjet hadsereg Észak-Komáromban

Vajda Barnabás

Victims from Komárno and its neighbourhood: The Soviet Army in Komárno

Abstract

The paper analyses the history of the presence of the Soviet Army in Czechoslovakia in general, and at Fort Komárno in particular. It analyses how the Soviet Army (SA) settled in commencing form November 1968, and how it avoided to comply with the Czechoslovak legal system. It also sums up the tragic events that occurred in relation to ordinary Czechoslovak citizens and members of the SA, including shootings and road accidents. According to the current (2020) state of research by Czech and Slovak researchers such as Prokop Tomek, Ivo Pejčoch, Patrik Košícký and others, the number of Czechoslovak civil fatalities can be set to 425 people, between August 21, 1968 and June 25, 1991 when the last Soviet soldier left the country. Fort Komárno is part of one of the biggest fortification systems in Central Europe. Due to its geographical position, situated on the River Danube and Váh, it used to have a rich military heritage. The troops of the Soviet Army stayed at the fort for 23 years. The estimated number of troops stationing at the fortress is set to 8000. The study also touches upon the historical memory of the presence of the Soviet Army at Fort Komárno which is surrounded by certain amnesia, which is not surprising if we consider the fact that the Czechoslovak public did not have a chance to get acquainted with the details of the Soviet military occupation, and especially not with all the harm that was caused by it, including individual and mass killings, robbery, rape, and environmental pollution.

Keywords: Komárno; Fortress; Soviet army; fatal accidents; garrison

Kulcsszavak: Komárom; Erőd; Szovjet hadsereg; végzetes balesetek; helyőrség

Subject-Affiliation in New CEEOL: History – Recent History – Post-War Period

DOI: 10.36007/eruedu.2021.2.5-18

Bevezető

A kommunista Csehszlovákiával foglalkozó történetírás sokat tud az 1968-at követő szovjet megszállásról, mégsem tud eleget.¹ A szélesebb közvélemény

¹ Jelen tanulmány a *Rôzne podoby slobody v totálnom štáte – politický život, náboženstvo, turiz-*

nemcsak 1968 és 1989 között nem tudhatott szinte semmit a szovjet hadsereg tetteiről, hanem 1989 után is nagyon sok akadály hátráltatta annak kutatását, hogy a 23 évig itt tartózkodó megszállók milyen károkat okoztak emberi életekben, nemzetgazdaságban, úthálózatban, természeti környezetben stb. Több más fundamentális részlet között csupán a legutóbbi években tárult fel például az, hogy hány halálos áldozatot hagyott maga után a szovjet katonai megszállás időszaka.² Hosszú-hosszú évekig „mindössze” kb. 200 áldozat neve és adata volt ismert. 2018-ban jutott el a cseh és a szlovák történeti kutatás oda, hogy személyes adatok és fényképek szerint, egyesével és kronológiai rendben képes lett feldolgozni és közzétenni immár mintegy 425 áldozat részletes, tragikus történetét, akik a megszálló szovjet hadsereg relációjában 1968. augusztus 21. és 1991. június 25. (az utolsó szovjet katona távozása) között haltak meg. A forrásfeltáró kutatók azonban még így is azt mondják, hogy több ok (orosz és a szlovák katonai ügyészségi levéltárak zártsága, iratmegsemmisítések stb.) miatt a tényleges összes áldozat felderítése jelenleg nem lehetséges.³

Jelen tanulmány azokat a konkrét történeteket gyűjti össze, és azokat az eseteket vizsgálja, támaszkodva elsősorban cseh és szlovák nyelvű forrásközlésekre, amelyek vagy Komáromban és más magyarok lakta vidékeken magyar vagy nem magyar személyekkel történt halálos eseményeket érintenek, vagy pedig az érintetteik magyar állampolgárok vagy a megszálló magyar hadsereg katonái voltak. Másfelől a tanulmány történeti kontextust kíván adni a konkrét eseményeknek azáltal, hogy részletesen taglalja az „ideiglenesen” itt állomásozó szovjet hadsereg általános jogi és katonai helyzetét Csehszlovákiában és a komáromi erődben.

A komáromi erőd: általános tudnivalók

A komáromi erőd Közép-Európa egyik legnagyobb és legépebb állapotban megőrzött erődje. Része egy gondosan megtervezett erődrendszernek, amely átnyúlik a Duna mindkét partjára, és magában foglalja a komáromi erődön kívül a monostori, az igmándi és a Csillagerődöt is. Magának az Észak-Komáromban található erődnek két fő része van: az Öregvár és az Újvár. Előbbi a 13. század óta épült, míg az utóbbi nagyrészt az 1663–1673-as időszakban jött létre, amikor az Újvárat egy itália erődépítő mérnök, Pietro Ferrabosco tervei alapján fejlesztették. A napóleoni háborúk során a Habsburg uralkodók felújították mindkét erődrészt, így új bástyák is keletkeztek. Az 1848-as forradalom, majd az Osztrák-Magyar Monarchia idejé-

mus a média v (Česko)Slovensku, Maďarsku a Východnej Európe 1938–1968 című tudományos projekt támogatásával készült: VEGA 1/0163/19.

2 „Celkový počet obetí na životech zo strany obyvateľov Československa v súvislosti s pobytom sovietskych vojsk je teda 425.” 1968 augusztus és 1968 december között: 137 fő; 1969 és 1991 között: 288 fő; összesen tehát 425 fő. A Prokop Tomek – Ivo Pejčoch szerzőpáros 2018 év végére datált kutatási eredményei alapján tehát 425 fő azon elhunytak összesített száma, akik csehszlovák állampolgárként az 1968-as szovjet katonai invázió következtében a szovjet hadsereggel kapcsolatos mindenféle esetek halálos áldozatai voltak (Tomek – Pejčoch 2018, 7).

3 Vö. „Kompletný prehľad všetkých incidentov s účasťou prislušníkov Sovietskej armády momentálne nie je možné v tejto fáze výskumu” (Tomek – Pejčoch 2018, 10).

ben az erőd újabb fejlesztéseket ért meg (Enyedi – Sikos 2008, 27–30, 67).⁴

Különleges geográfiai elhelyezkedésének köszönhetően Komáromnak, a városnak és az erődnek, kivételes katonai hagyományai voltak, vannak. Az erődrendszeren kívül, amely bizonyos időszakban képes volt akár 200 000 főt elszállásolni, a városban volt egy katonakórház és egy katonatemplom is. Az előbbi a két világháború közti időszakban elbontották, az utóbbi ma is áll, használaton kívül. Katonai értelemben Komárom az 1918 előtti Magyar Királyság északnyugati kapujának számított: a Duna folyam partján, a Duna és a Vág összefolyásánál, kb. 150 kilométerre Bécestől és 100 kilométerre Budapesttől, könnyen belátható a stratégiai helyzete.

A komáromi erőd a 20. században is szolgált katonai célokat. 1942 és 1945 között a magyar hadsereg használta többek között a keleti frontra küldendő katonák felkészítésére. 1968-tól kezdődően a Csehszlovákiát megszálló szovjet hadsereg egységei foglalták el és használták mindkét erődreszt egészen 1991-ig. Amikor a szovjetek kivonultak, egy időre a csehszlovák, majd 1993. január 1-je után a szlovák hadsereg vette birtokba. 2003-ban az erőd a szlovákiai Komárom város önkormányzatának tulajdonába került. Ettől kezdve a komáromi erőd elsősorban turisztikai célokat szolgál (Enyedi – Sikos 2008, 29; Swains – Onderčanin – Thomson 2018).⁵

A szovjet hadsereg Észak-Komáromban

A szovjet hadsereg csapatai 1968 és 1991 között huszonhárom éven át tartózkodtak Észak-Komáromban. A második világháború után a Szovjetunió hadai csak rövid ideig tartózkodtak Csehszlovákiában mint háborúban győztes országban. Azonban az 1968. augusztusi megszállás után a szovjet hadsereg tartósan berendezkedett az országban, elsősorban észak-csehországi és észak-morvaországi településeken, de mintegy tucatnyi szlovákiai településen, köztük Komáromban is (Baka – Maskalik – Medevcký – Minařík 2016, 246).

Az Észak-Komáromban állomásozó szovjetek az Öreg- és az Újváron kívül, amely hivatalosan a 166. (gárda) gépesített lövészezred állomáshelye volt (166. gardový motostrelecký pluk Komárno [Tomek – Pejčoch 2018, 465, 468]), további környékbeli létesítményeket is használtak, úgymint egy lőteret Madaron (szlov. Modrany) és egy műszaki katonai alakulat egy pontonhídfoállást Izsán (szlov. Iža), amely helyszínek közel található Komáromhoz (Tomek – Pejčoch 2018, 18-25, 465, 468). A szovjet hadsereg itt-tartózkodásának egyik érdekessége, hogy a szovjet csapatok már 1968 előtt is a *közelben* voltak, mégpedig Dél-Komáromban, ahol a Duna túloldalán a monostori erődben, kb. 3 kilométerre légvonalban egy hatalmas lőszerraktár mellett állomásozott egy szovjet tankezred.

Miután 1968. október 25-én hivatalosan megalakult a Szovjet Hadsereg Középső Csoportja Csehszlovákiában (szlov. Stredná skupina sovietskych vojsk

4 A komáromi erőd részletes története elérhető többek között itt: Gráfel Lajos: *Nec arte. nec Marte*. <http://komarno.sk/content/necarte/index.html>

5 További sajtóbeli részletek itt: <http://basementfestival.sk/index.php/home/fort-komarno> [Letöltve: 2018.06.16.]; *Új Szó*, 2003.01.10., 7.; http://komarno.sk/content/necarte/svk/sucasny_stav_pamiatkova_obnova.htm [Letöltve: 2019.01.05.]

v Československu, röv. SSkSV; oroszul CGV, centrálnaja grupa vojsk), a Csehszlovák Néphadseregnek gyorsított ütemben kellett átadnia a laktanyákat és egyéb katonai létesítményeket, ahova 1968. november 1-jével kezdődően a szovjet katonaság beköltözött (Tomek – Pejčoch 2018, 19, 27; Baka – Maskalik – Medevcký – Minařík 2016).

A jelenleg rendelkezésre álló adatok, elsősorban a szovjet csapatkivonást lebonyolító csehszlovák hatóság zárójelentése szerint 1991-ben 73 500 szovjet katona és az ő 56 832 családtagjuk hagyta el az országot (Tomek – Pejčoch 2018, 129). Közülük a komáromi erődben és környékén a szovjet hadsereg kb. 7000–8000 katonát állomásoztatott. A három évre sorozott kiskatonák túlnyomó többsége lényegében elszigetelten élt a komáromi erődbeli laktanyában, kaszárnnyában. Tőlük eltérően a szovjet tisztek és a szovjet civil kiszolgáló személyzet, valamint az ő családtagjaik az erődön kívül laktak, és szabadon közlekedhettek.

A szovjet időkben a komáromi erőd egy nagyon szigorúan zárt területnek számított. A megközelíthetetlenséget csak időnként szakította meg egy-egy kulturális rendezvény vagy erődlátogatás, amit a szovjet politikai tisztek szerveztek annak a feladatnak a jegyében, amely szerint jó társadalmi kapcsolatokat kellett kiépíteni a helyi lakossággal. Komáromban és környékén valószínűleg sokan emlékeznek arra, hogy az 1970-es vagy 1980-as években pionírként szervezett iskolai kiránduláson vettek részt Komáromban, és emlékezhetnek, milyen szigorú rend és fegyelem uralkodott az erődbeli laktanyában, körletekben. Ehhez hozzátartozott, hogy a kiskatonák a katonai objektumokon kívülre csak szolgálatteljesítés (pl. egyik helyről a másikra szállítás) közben jutottak, a városba csak nagyritkán, akkor is csak csoportosan, egyedül szinte sosem. Viszont időről időre kiszűntek az őrzött területekről (Tomek – Pejčoch 2018, 67), miközben nem ritkán autót loptak, hétvégi házakat törtek fel stb.

Bár a szlovákiai Komárom város 1991 után jelentős erőfeszítéseket tett, hogy hasznosítsa az erőd hatalmas épületeit és hatalmas területeit, mégis maga az erőd jelenleg meglehetősen elhanyagolt állapotban áll. A komplexum zárt terület, amely csak idegenvezető kíséretében látogatható. A szovjetek több mint két évtizedes komáromi ittlétének ma meglehetősen homályosak a nyomai és a történeti emlékei. Írásos visszaemlékezések, nyilvánosság elé tárt tárgyi emlékek vagy közkinccsé tett szellemi memorabiáliák jelenleg alig-alig ismertek az Észak-Komáromban állomásozó szovjet katonasággal kapcsolatban, pedig magántulajdonban bizonyosan vannak fényképek, kézen-közön vett eszközök, tárgyak, ruhák, fegyverek stb., és egészen bizonyos, hogy sokaknak vannak különféle történetei, sztorijai a szovjetekről. Az észak-komáromi Duna Menti Múzeumban az elmúlt évtizedben számos kiváló kiállítást rendeztek, de ismereteim szerint egyik sem érintette a szovjet katonák ittlétét, laktanyáját stb. Még ha a város használatba veszi is az erőd egykor szovjetek által tartósan használt fizikai és kulturális tereit (szervezett erődlátogatások, Komáromi Napok stb. során), a hangsúly bizonyosan nem a szovjet katonasággal kapcsolatos emlékekre helyeződik, amelynek néhány falfeliraton és -festményen kívül nincs sok kézzelfogható nyoma sem az erődben, sem a helyi múzeumban (<https://www.muzeumkn.sk/index.php?cat=87&page=article>) [Letöltve: 2019.01.05.].

A szovjet megszállás nyomai az észak-komáromi levéltárban

A Komáromi Városi Nemzeti Bizottság (VNB) iratai között van néhány érdekes forrás, amelyek megragadták a szovjet katonai megszállás első pillanatait Komáromban. A Komáromi Járási Nemzeti Bizottság (JNB) 1968. szeptember 6-án tartott XXVI. plenáris ülésén jelen volt a Komáromi járás egész politikai vezetése, beleértve *Pavol Sádovskýt*, a Komáromi Járási Nemzeti Bizottság elnökét; *Anton Kostankót*, Szlovákia Kommunista Pártja Komáromi Járási Bizottsága vezető titkárát; (szlov. Okresný výbor Komunistickej strany Slovenska, OV KSS) *Kolárik* komáromi VNB-elnököt; valamint a komáromi VNB 34 képviselőjét.

A plenáris ülés jegyzőkönyve szerint a gyűlés fő témája „a szovjet hadsereg illegális jelenléte és az általuk okozott károk” voltak, mert ahogy Pavol Sádovský mondta a beszámolójában: „Nagyon nehéz napok vannak a hátunk mögött [...]. Először is a külföldi állampolgárok ügyeit kellett intéznünk, akik itt rekedtek amiatt, hogy a Magyarországra vezető utat teljesen leállították. Ezen felül a Varsói Szerződés katonaságainak beavatkozása országunkban rendkívüli helyzetet teremtett a helyi lakosság élelmiszer-ellátását illetően. Az első napok során a lakosaink elkezdtek felvásárolni a lisztet, rizst, cukrot, sót, zsírt stb.”⁶

A Komáromi Járási Nemzeti Bizottság elnöke nem titkolta a személyes csalódottságát és a nemzeti büszkeségén esett csorbát, amikor ezt mondta: „Tárgyaltunk azoknak a hadseregeknek a képviselőivel, akik *jogtalanul megszállták a földünket*.” Érdekes módon Sádovský ekkor még ugyanabban a hangulatban és szellemben nyilatkozott, mint ahogy a Csemadok tette 1968 augusztusában, amikor is Csemadok-aktivisták Komáromban olyan szórólapokat terjesztettek, amelyeken magyar nyelven arra szólították fel a magyar katonákat, hogy „tiltakozzanak az agresszió ellen” (Popély 2008, 166–167, 47. számú dokumentum).

Másfelől viszont Sádovský már ekkor, 1968. szeptember legelején azoknak a pártján állt, akik az események megnyugtató szorgoskodtak a célból, hogy a helyzet minél gyorsabban visszabilenjen a „normalitásba” (ahogy az 1968-as reformfolyamatok előtti állapotokhoz való visszatérést nevezték). Sádovskýnak a Komáromi járás teljes politikai vezetése előtt kellett megmagyaráznia a JNB vezetőinek egyes, a megszállás csúcspontjaiban tett lépéseit:

Kritizáltak minket azért [a forrás nem nevezi meg, kiről van szó], hogy a szovjet hadsereg képviselőivel tárgyaltunk. 1968. augusztus 22-én Smokovský tábornok, a szovjet hadsereg parancsnoka felkereste Kostanko elvtársat azzal a kéréssel, hogy tárgyalni szeretne. A JNB-n tárgyaltunk, ahol megkínáltuk őket kávéval. Nagyon tisztességesen tárgyaltak velünk, ami nem is lepett meg minket, mivel ismertük már őket a nagy [1965-os] árvíz óta, amikor sokat segítettek. Azt mondták, hogy el kellett foglalniuk minket, de azt ígérték, hogy a hadsereget a városon kívül fogják elhelyezni. És meg is tartották az ígéretüket, mert a szovjet katonaság azóta is csak a [Szlovákia és Magyarország közti] hídon tartózkodik. [...] Megerősíthetem, hogy a szovjet hadsereg tisztjei 21:00 órától 22:30 óráig voltak velünk azon a napon [a JNB épületében].⁷

6 Státny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno. Fond: ONV KN, Zápisnica PL z 06.09.1968, 1–35.

7 Státny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno. Fond: ONV KN, Zápisnica PL z 06.09.1968, 1–35.

Ennek az 1968. szeptember 6-i komáromi JNB plenáris gyűlésnek az is a célja volt, hogy a régióban kiértékeljék „az országban uralkodó helyzetet”. Nem túl hosszú vita után a járás politikai képviselőitől azt várták, hogy „nyilatkozzanak a járásban uralkodó politikai és gazdasági helyzettel kapcsolatban”. Ebben a nyilatkozatban a Komáromi járás politikai elitje meglehetősen éles szavakkal fejezte ki megütközését a Szovjetunió beavatkozása által okozott anyagi és szellemi károk miatt Komáromban és környékén:

Jelentős károk keletkeztek főleg a vasútvonalakban Komárno és Komárom között annak köszönhetően, hogy a nehéz technika átment a hídon. Ezeken a helyeken az összes vasúti sint teljesen ki kellett cserélni. A *[határátkelőnél található]* felvonóhid szintén megsérült a nehéz katonai mechanizmusok miatt, mivel ezek magasan meghaladták a híd technikai kapacitását. Az utat és a vasutat ért anyagi károk jelentősek, körülbelül 56 millió koronára becsüljük őket. *Az anyagi károkat helyre lehet hozni, de az okozott erkölcsi károk jóvátehetetlenek.*⁸

A szovjet megszállás jogi háttere

A szovjet hadsereg csehszlovákiai tartózkodásának jogi státusa kezdetben teljesen rendezetlen és bizonytalan volt. A megszállás alapidokumentumává az „a Csehszlovákia területén ideiglenesen állomásozó szovjet csapatok” ügyében kötött kétoldalú szerződés vált (szlov. Zmluva medzi vládou Československej socialistickej republiky s vládou SSSR o podmienkach dočasného pobytu sovietskych vojsk na území ČSSR), amelyet a két érintett ország kormánya Moszkvában tárgyalt meg, majd 1968. október 16-án Prágában írt alá, és amelyet két nappal később a prágai Szövetségi Gyűlés képviselői is elfogadtak (Tomek – Pejčoch 2018, 16, 20; Košický 2009, 229).

Bár az 1968 októberében kötött szerződés idővel kiegészült az 1968 utáni szovjet katonai jelenlét másik alapidokumentumával, a Cseh-Szlovák Szocialista Köztársaság és a Szovjetunió közötti barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződéssel (Popély 2006, 314), amelyet 1970. május 6-án Prágában írt alá ünnepélyes körülmények között Gustáv Husák, Lubomír Štrougal, L. I. Brezsnyev SZKP KB főtitkár és A. N. Koszigin, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke – ténylegesen a szovjet megszállás mindennapi helyzeteit és az együttélés főbb konfliktusait főként az előbbi dokumentum szabályozta (Bartl a kol. 1997, 165).

A szerződés alapvetően leszögezte, hogy a szovjet hadsereg katonáinak, a katonához tartozó civil személyzetnek és az ő családtagjaiknak kötelességük betartani Csehszlovákia jogrendjét. Ugyanezen szerződés értelmében bármely bűncselekmény esetén, amit Csehszlovákia területén követtek el, a szovjet érintetteknek kötelességük volt magukat alávetni a csehszlovák jogrendnek, bíróságoknak és más hivatott szervezeteknek. A szerződés szellemében azokat a bűncselekményeket, amelyeknek szovjet illetőségű résztvevőjük volt, a csehszlovák államrendőrségnek kellett kivizsgálnia. Ennek befejezte után az összegyűjtött dokumentációt, bizonyí-

8 Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno. Fond: ONV KN, Zápisnica PL z 06.09.1968, 1–35.

tékokat stb. meg kellett kapnia az illetékes csehszlovák katonai ügyészségnek, aki az iratokat átadta a szovjet katonai ügyészségnek. A jogerős döntést végső soron az esetek túlnyomó többségében a Csehszlovákia területén működő szovjet katonai ügyészségnek kellett meghoznia (Tomek – Pejčoch 2018, 21, 24).

Bár ez a jogi alaphelyzet teljesen egyértelműnek látszott, a gyakorlatban számos ponton nem működött. A szovjet hadsereg kötelékébe tartozó katonai és civil személyekre eleve nem vonatkoztak a csehszlovák útlevél-, vízum- és vámkötelezettségek. Másfelől a szerződés meghatározásai nem vonatkoztak azokra a jogi eseményekre és jogi eljárásokra, amelyeket a szovjet kötelékbe tartozó személyek vagy kizárólag a Szovjetunió viszonylatában (pl. annak kárára) követtek el, vagy ugyan csehszlovák viszonylatban követtek el, de a bűncselekményt szolgáltatelljesítés közben és a kijelölt katonai állomáshelyük területén követtek el. Ennek megfelelően a szerződés hallgatólagosan megengedte és elismerte, hogy Csehszlovákia bizonyos területei de facto idegen (szovjet) fennhatóság alá tartoznak. Ebből a joghézagból az következett, hogy a későbbiekben egyes szovjet katonai parancsok egyszerűen szovjet felségterületnek nyilvánították nemcsak a laktanyákat és egyéb szovjet használatban lévő területeket, hanem időnként egész városokat is, ami által ignorálni tudták a csehszlovák jogrendet bármilyen bűncselekmény esetén (Tomek – Pejčoch 2018, 21).

A szovjet hadsereg 1968. augusztusi megszállásának első szakaszában teljes jogi káosz uralkodott. (Más kutatók is a káosz kifejezést használják. Lásd pl. Košický 2009, 227) Ebben az időszakban gyakorlatilag kivizsgálatlanul és teljességgel büntetlenül maradtak olyan, szovjet katonák által elkövetett bűncselekmények, mint egy sor halálos kimenetelű jogosulatlan fegyverhasználat egyének és/vagy csoportok ellen, vagy olyan önkényes házkutatások és útellenőrzések, amelyeknek gyakran csak lopás és rablás volt a célja. Ezek közül a következmény nélkül maradt esetek közül kiemelkedik a pozsonyi Orsolyák utcai templom és a Szent Márton-dóm kriptái ellen elkövetett betöréssorozat 1968. augusztus 23-án (Košický 2009, 227).

Ezután a kezdeti kaotikus periódus után megfigyelhető egy kétéves időszak, amikor a csehszlovák hatóságok megpróbálták határozottabban fellépni a szovjet katonák visszaélései ellen. Erre utalnak azok a források, amelyeket cseh kutatók tártak fel, és amelyek arról tanúskodnak, hogy közvetlenül 1968 augusztusa után, valamint 1969 folyamán a csehszlovák katonai bíróságok sorozatban és fenntartások nélkül tárgyalták a szovjet megszállókkal kapcsolatos eseteket, incidenseket.

A későbbiekben azonban megtört a csehszlovák jogi hatóságok lendülete, és az esetek egyre gyakrabban végezték a szovjet katonai hatóságok hatókörében. A helyzet feltárása érdekében 1969 végén több jelentés is készült csehszlovák oldalon a szovjet katonai hatóságokkal való együttműködés jövőjéről és módjairól. Prágában František Helšic, Pozsonyban pedig Vladimír Mathern dolgozott ki egy-egy jelentést a szovjet katonai jelenlét első teljes évének jogi tapasztalatairól (Tomek – Pejčoch 2018, 21–22). Eszerint a szovjet katonai és civil érintettségű kihágások, vétségek és bűncselekmények kivizsgálása közben ugyan komoly nehézségek tapasztalhatók (pl. a tanúk fellelése, a tolmácsok bebiztosítása, a két ország jogelveinek különbségei stb.), de mindkét jelentés azt a konklúziót vonta le, hogy

mindezen gyakorlati problémák ellenére a súlyos bűncselekményeket, s különösen a halálos kimenetelűeket a csehszlovák hatóságoknak kell, kellene tárgyalniuk.

Azonban a források azt mutatják, hogy a későbbiekben nem ez történt. Ellenkezőleg, az idő előrehaladtával a körülmények afelé tendáltak, hogy mind a csehszlovák rendőrség és a civil hatóságok egy bizonyos ponton, általában a legszükségesebb vizsgálati cselekmények elvégzése után, szinte automatikusan szovjet hatáskörbe utalták tovább azokat a bűneseteket, amelyekben bármilyen módon a szovjet megszálló hadsereg kötelékébe tartozó állampolgárok voltak érintve (Tomek – Pejčoch 2018, 23).

Konkrét esetek

A megszálló szovjet hadsereg tagjai által elkövetett összes jogi esetben: a kihágások, a vétségek és a bűncselekmények tekintetében is érvényes, hogy a csehszlovák hatóságoknak gyakorta már az esetek kivizsgálására is korlátozott volt a befolyásuk, a büntetési szakaszra pedig egészen minimális. A csehszlovák belügyminisztérium 1970 tavaszán jutott el oda, hogy kiadjon egy irányelvet, amely a rendőrség számára szolgált útmutatásul, ha a bűneseteknek szovjet állampolgár érintettjük volt. A forrásfeltáró kutatók azonban egybehangzóan állítják, hogy ténylegesen a csehszlovák hatóságoknak alig-alig volt beleszólásuk ezekbe a jogügyekbe (Tomek – Pejčoch 2018, 54).

Tényként állapítható meg, hogy az itt töltött 23 év alatt a szovjet hadsereghez tartozó katonai és civil személyeknek egészen elképesztő mennyiségű peres ügybe keveredtek – és ezek csak azok, amelyek a csehszlovák hatóságok tudomására jutottak. Ha félretesszük a legbestiálisabb bűncselekményeket (gyilkosság, nemi erőszak), akkor az esetek közül számukat tekintve a közúti balesetek és ezek variációi emelkednek ki mint tipikus esetek: jogosítvány nélküli autóvezetés, rendszám-tábla nélkül és/vagy lopott járművel és/vagy ittassággal súlyosbítva stb. (Tomek – Pejčoch 2018, 55, 70, 105).

Az alábbiakban azokat a *halálos kimenetelű történeteket* gyűjtöttük össze, amelyek vagy Észak-Komáromban és más, magyarok lakta vidékeken magyar vagy nem magyar személyekkel történtek, vagy az észak-komáromi helyőrségbe tartozó szovjet katonát érintettek, vagy pedig az érintettjeik magyar állampolgárok vagy a megszálló magyar hadsereg katonái voltak. Az eseteket időrendben közöljük.

1968.08.21. Zsigárdi Lajos (1923–1968) története. A nyárasdi (szlov. Topoľníky, Dunaszerdahelyi járás) illetőségű férfi, akit a vizsgálati anyagok kifejezetten magyar nemzetiségűnek neveznek, a helyi földműves szövetkezet dolgozója volt, nős, három gyermek édesapja. A szovjet katonai invázió első napján, augusztus 21-én a saját nyárasdi házuk előtt halt meg. Reggel 6 órakor befogta a lovait a kocsiba, és azzal leállt a házuk előtt. Az úton váratlanul megjelenő szovjet harckocsi zaja megriasztotta a lovakat. Zsigárdi megpróbálta őket megfékezni, közben azonban egy tank elütötte őt, és részben át is haladt a testén. A harckocsi meg sem állt, továbbhaladt, az elkövető kiléte soha nem derült ki (Tomek – Pejčoch 2018, 194–

195; Košický 2009, 245). Minden bizonnyal Zsigárdi Lajos volt a szovjet katonai beavatkozás első magyar áldozata.

1968.08.21. Szvityel József (1949–1968) története. A forrásokban kifejezetten magyar nemzetiségűnek mondott Szvityel József negyedi (szlov. Neded, Vágsellyei járás) lakos volt, nőtlen, aki a Priemstav nemzeti vállalat dolgozójaként Pozsonyban dolgozott szobafestőként. A szovjet katonai invázió legelső napján, 1968. augusztus 21-én Pozsony belvárosában érte a halál, amikor 12:30 órakor a Szlovák nemzeti felkelés terén, a Főposta előtt gépfegyverből származó lövés érte. A haslövésével még három hónapig élt, 1968. november 26-án hunyt el. A kutatók szerint Szvityel József Negyeden van eltemetve, viszont a tragédiát megörökítő, a Főposta épületén található emléktábláról hiányzik a neve (Košický 2009, 244).

1968.08.21. László János (1915–1968) története. A források szerint magyar nemzetiségű férfi nagyidai (szlov. Veľká Ida, Kassai járás) cipész volt, akit szovjet géppuskából származó lövés ölt meg a Kassa belvárosában lévő Felszabadítók terén (szlov. Námetie osloboditeľov) augusztus 21-én 15:30-kor. Az őt ért fejlövésbe a helyszínen belehalt. László Jánosnak meglehetősen kalandos élete volt, és a jelek szerint a férfi időről időre ki is nyilvánította a mindenkori rendszerrel szembeni állásfoglalását. Az 1915-ben Göncruszánkán született férfi a második világháború alatt a magyar hadseregben szolgált, majd egy évet töltött szovjet hadifogságban. A háború után nem Magyarországra tért vissza, hanem a szlovák szakirodalom szerint „mint szlovák nemzetiségű” repatriált Szlovákiába. A legvadabb kommunista időkben, 1951-ben több társával együtt megkíséreltek az NSZK-ba szökni, amiért a kassai bíróság (a Makróczy István és társai per keretében) a „köztársaság területének illegális elhagyása” címén előbb egyéves szabadságvesztésre ítélte, amit a feljebbviteli bíróság 5 évre súlyosbított. László Jánost Nagyidán temették el 1968. augusztus 27-én. Beszámolók szerint a sírja jeltelen, viszont a nevét és a halála emlékét őrzi egy, a kassai Fő utcán található emléktábla (Tomek – Pejčoch 2018, 177–178; Košický 2009, 235–236).

1968.09.12. Sabol Štefan/István (1926–1968) története. Sabol Kisidán (szlov. Malá Ida, Kassai járás) volt üzemi őr. Szeptember 12-én, miközben a kisidai kocsmában előttdogált, belekeveredett a közelében italozó szovjet katonák verekedésébe. Miközben a civakodó katonákat a rangidős tiszt megpróbálta lecsillapítani, lövések dördültek és sérültek is voltak. A rendőrségi jelentés szerint Sabolt akkor érte lövés, amikor ő is közbeavatkozott, és nem kizárt, hogy nála is volt fegyver. Bonyolítja az események pontos rekonstrukcióját, hogy a vizsgálatot végző szlovák rendőrségi jelentés szerint nemcsak a résztvevők lövöldöztek, hanem egy időközben kiérkező szovjet csapatszállító járműről is adtak le lövéseket. Sabol pár nappal később, augusztus 26-án a csacai (szlov. Čadca) kórházban belehalt a sérüléseibe (Tomek – Pejčoch 2018, 231–232; Košický 2009, 229).

1968.10.12. Dominik Teplan (1908–1968) története. A nyugdíjas korú Teplan vasútrendőr volt az Érsekújvár melletti Hull (szlov. Hul) községben. Október 12-én

egy magyar katonai konvoj járművei közé keveredett, és a tanúk szerint szabályosan közlekedő biciklis Teplant egy teherautó elütötte. A Szabó László nevű katonasofőr vezette teherautó továbbhajtott, viszont a konvoj parancsnoka a saját autójával bevitte a sérültet a nagysurányi (szlov. Šurany) poliklinikára. Teplan a kórházba szállítás közben meghalt. A szlovák rendőrség kivizsgálás után az esetet átadta a magyar katonai bíróságnak, amely felmentette Szabót azzal az indokkal, hogy a biciklista szabálytalanul közlekedett (Tomek – Pejčoch 2018, 240–241). Teplan történetét az esetet közlő szlovák történész a jogrend megcsúfolásának tartja, mivel a körülmények ismeretében bizonyítottan véli a magyar sofőr vétességét (Košícký 2009, 229).

1968.10.21. Milan Paulík (1955–1968) története. A hétgyermekes családból származó tizenhárom éves fiút Felsőrécsény (szlov. Rišňovce, Nyitrai járás) főutcáján ütötte el a magyar hadsereg teherautója. A vizsgálat szerint a pótkocsis katonai teherautó nagy sebességgel haladva a falu közepén lesodródott az útról, és egy homokrakásnak ütközött, ahol több iskolás fiú álldogált. Milan Paulík a helyszínen életét vesztette. A magyar hadsereg sofőrijét, Horváth Lászlót nem ítélték el, mivel a hivatalos jelentés szerint a baleset oka fékhiba volt (Košícký 2009, 243).

1974.12.14. Vasko József (1948–1974) és Molnár Mikós (1953–1974) története. A letragikusabb és legrejtélyesebb eset 1974 decemberében történt Komáromban. Egy őrszolgálatot teljesítő szovjet kiskatona, bizonyos Muszeg Babkenovics Szardarjan „a szovjet katonai objektum” (feltehetően az észak-komáromi erőd) falánál gépfegyverrel agyonlőtt két civil. Vasko József és Molnár Mikós a komáromi Melioračné stavebné združenie nevű üzem dolgozói voltak, akiket szolgálati feladatra, árvízfelügyeleti munkára küldtek a Vághoz. A Szardarjan ellen kétféle emberölés miatt indított eljárást leállították azzal az érveléssel, hogy a két férfi olyan területre lépett, ahol tábla figyelmeztetett a katonai objektumra, ráadásul az őrs tanúvallomása szerint a két férfi nem reagált az orosz nyelvű „Feküdj!” felszólításra. Másfelől viszont Vasko és Molnár egyáltalán nem léptek szovjet felségterületre, az őrs az objektum falán kívül (!) lőtt a fegyvertelen férfiakra. A Vasko–Molnár-esetnek több, máig bizonytalan pontja van. Először az, hogy mit keresett a két férfi a szovjet objektum közelében azon a napon (szombaton) és abban az időpontban – az eset ugyanis éjjel 1:30-kor történt. Másodszor, a két munkás egy nappal korábban kapta az utasítást a munkára, viszont a főnökük azt vallotta, hogy kifejezetten figyelmeztette őket, hogy ne menjenek a katonai objektum közelébe, ők mégis megközelítették azt. Harmadszorban a szovjet őrs azt vallotta, hogy valamilyen fegyvert látott megvillanni az egyik személy kezében, ráadásul az őrs szerint amint a levegőbe lőtt, a két férfi futni kezdett. A két halálos áldozatot követelő komáromi ügyet a rendőrségen kívül a szovjet katonai ügyész is vizsgálta, valamint a Csehszlovákiában állomásozó szovjet katonai parancsnok képviselője is. Szardarjant végül bűncselekmény hiányában felmentették (Tomek – Pejčoch 2018, 104, 327).

1975.06.14. Június 14-én délelőtt 10 órakor a csehszlovák határőrség illegális határátlépés közben feltartóztatta Vlagyimir Ivanovics Prechotkov (szül. 1955) kato-

nát, aki a dél-komáromi szovjet laktanyából szökött el az alakulatától június 12-én. Kétnapi erdőben való bujkálás után Prechotkovot csehszlovák területen elfogták és visszaadták Magyarországra (Tomek – Pejčoch 2018, 94), későbbi sorsa ismeretlen.

1975.08.03. Őrszolgálat közben szökött meg észak-komáromi alakulatától egy Donyeck-i nevű szovjet katona. Helyzetét súlyosbította, hogy törrel, 30 kézigránáttal és éles lőszerrel volt felfegyverkezve. Sem a sikertelen dezertáció részletei, sem elfogásának körülményei nem ismertek, csak annyi, hogy az esetről beszámoló jelentés szerint a katona Ausztriába vagy az NSZK-ba akart szökni, valamint hogy ügyében a csehszlovák katonai elhárítás és a KGB együttesen intézkedett. Donyeck-i későbbi sorsa ismeretlen (Tomek – Pejčoch 2018, 94).

1982.02.01. A losonci (szlov. Lučenec) rendőrök február 1-jén 17 órakor letartóztattak két szovjet katonát, amint azok egy közelebbről meg nem nevezett helyszínen digitális órákat árultak. A személyi motozáskor 96 db digitális órát találtak náluk, arról azonban nincs jelentés, hogy hány darab órát adtak el. Alekszander Marinovics Petricki (szül. 1963) tiszthelyettesnek (a cseh nyelvű szakirodalomban „pprap.”) és Valerij Vlagyimirovics Brencs (szül. 1964) katonának az észak-komáromi szovjet laktanyában volt az állomáshelyük. Cselekedetük és esetük a hidegháború korszakának és a szigorú komáromi államhatárrezsim ismerőinek nem meglepő, mondhatni már-már rutinszerű. Ismert, hogy a komáromi Duna-kikötőben állomásozó hajók a Fekete-tengertől Bécsig szállítottak legális és illegális árucikkeket. A hajók révén a kapitalista Törökországtól több zárt gazdasági rendszerű kommunista országon (Románia, Bulgária, Magyarország) át a vegyes gazdasági rendszerű Jugoszlávia érintésével a gazdag Bécsig áramoltak az áruk. A Komáromban virágzó árucsempészetből (farmer, italok, cigaretta stb.) jócskán kivették a részüket a Csehszlovákiában állomásozó szovjet katonák, akik a hajórakománnyokat ellenőrizték, miközben eleve nem is vonatkoztak rájuk a helyi útlevél-, vízum- és vámkötelezettségek. A nagyon fiatal Petricki és Brencs (ha hihetünk az adatoknak, akkor az incidens idején nem voltak még húszévesek sem) bűnügyét a továbbiakban a szovjet katonai hatóságok intézték, így nem tudjuk, mi lett velük (Tomek – Pejčoch 2018, 21, 92–93). Nem állunk azonban távol az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy esetük csak egy a végtelen számú hasonló kisstílusú csempészeset közül, amelyet a komáromiak és a környékeliek, akik üzleteltek a határőrökkel, vámosokkal és katonákkal, nagyon jól ismertek.

1983.04.07. Nyári Tibor (1960–1983) története. Az Érsekújvár és Bajcs között történt közúti baleset, amelynek az észak-komáromi Járási Építési Vállalatnál (szlov. Okresný stavebný podnik) dolgozó Nyári Tibor volt az áldozata, egyike azoknak, amelynek a végén a szovjet sofőrt vétkesnek találták és el is ítélték. Április 7-én a szovjet hadsereg autóbusza szovjet tiszteket szállított, és a késő este biciklivel közlekedő ógyallai (szlov. Hurbanovo) lakos Nyárit a busz 21:20-kor elütötte. A sofőr azt állította, hogy a biciklis áttért az ellenirányba, és ezért következett be a baleset. Az ügyet előbb a komáromi rendőrség vizsgálta együttműködve Grotko vezérőr-

naggyal, az észak-komáromi szovjet helyőrség illetékesével, később átadták az iratokat a pozsonyi katonai ügyészségnek. Végül a sofőrt, Vlagyimir Alekszandrovics Naszledszkovot 1983. augusztus 24-én a katonai bíróság három év szabadságvesztésre ítélte azzal az indoklással, hogy a buszt vezetve kitért a menetirányból, és úgy ütötte el Nyárit (Tomek – Pejčoch 2018, 402).

1984.01.30. Csupor Sándor (1951–1984) története. Csupor magyar állampolgár volt, a Malév alkalmazottja, aki szabadság céljából jött Dél-Szlovákiába. Január 30-án délelőtt 11-kor saját személygépkocsijával (Fiat 126 P) lépte át a magyar–szlovák államhatárt, majd autózott tovább Ipolyság (szlov. Šahy) és Gyűgy (szlov. Dudince) érintésével észak felé. Ugyanaznap este 17:30-kor a Hontianske Tesáreből Hontnémeti (szlov. Hontianske Nemce) felé vezető alacsonyabb rendű úton, Domaníky község területén frontálisan összeütközött egy szovjet ZIL-lel. Az észak-komáromi szovjet helyőrség teherautóját vezető sofőr vétlen volt, mert Csupor a csúszós úton gyorsan, nem az időjárási körülményeknek megfelelően vezetett. Bár a ZIL is lesodródott az útról, egy árokba, illetve patakba borult, de a kis Polski Fiatnak a masszív teherautóval szemben semmi esélye nem volt. Mivel Csupor Sándor vérében a boncoláskor igen magas alkoholszintet állapítottak meg, ezért a szovjet sofőr ellen a vizsgálatot leállították (Tomek – Pejčoch 2018, 412).

1984.08.22. Papp László (1915–1984) története. Ennek a Madar (szlov. Modrany) községben történt közúti balesetnek a 69 éves Papp László volt az áldozata. A biciklivel közlekedő férfit egy szerdai napon 10:40-kor ütötte el a szovjet hadsereg Kamaz típusú teherautója úgy, hogy Papp egy mellékútról a fő útra kanyarodva nekihajtott a teherautónak, elesett, és a helyszínen életét vesztette. Madaron kivételesen sok szovjet jármű közlekedett, mert a község határában volt található a komáromi szovjet kontingens lőtere. A balesetet a vizsgálat egyértelműen a sérített számlájára írta, így a sofőrt, Alekszander Sztjepanovics Kirjuchint (szül. 1965) felmentették (Tomek – Pejčoch 2018, 415).

1985.11.15. Potocki András (1923–1985) története. Potocki András nagypeszeki (szlov. Sikenica, Lévai járás) illetőségű lakos volt, a nagypeszeki egységes földműves szövetkezet dolgozója, aki november 15-én az esti órákban Nagypeszekről jövet a Zbrojníky–Hontfűzesgyarmat (szlov. Hontianska Vrbica) – Déménd (szlov. Demandice) útkereszteződésben összeütközött egy szovjet GAZ teherautóval, amelyet az észak-komáromi helyőrségből származó Alekszandr Michajlovics Ilkijev (szül. 1966) vezetett. A lévai (szlov. Levice) rendőrség vizsgálata szerint a balesetet, amelyben három szovjet katona megsérült, az S-1000-MB személygépkocsit vezető Potocki okozta azzal, hogy nem adott elsőbbséget a főúton közlekedő teherautónak. Potocki András a súlyos sérüléseibe a helyszínen belehalt (Tomek – Pejčoch 2018, 429).

1990.03.08. Čuková/Csuka Juliana (1931 – 1990) története. Március 8-án reggel 6:10 és 6:15 között a komáromi helyőrség egyik hivatásos szovjet katonája, egy bizonyos Iszlám Amercsanogla Gulijev (szül. 1963) egy Moszkvics 412-es személyautót vezetve nekihajott egy másik személyautónak, amely a Bajcs–Párkány főútvonalon haladt, és amelyben Csuka László és neje utazott. Gulijev nem állt meg stoptáblánál, úgy ütközött bele a házaspár Škoda 100-asába. Csuka Juliana az ütközéstől kiesett az autóból, és kórházba szállítás közben meghalt. Mint utóbb kiderült, Gulijevnek nem volt jogosítványa – ami a regisztrált, szovjetek által elkövetett közlekedési balesetekben elég gyakori jelenség volt. Súlyos testi sértés miatt eljárás indult ellene. Mivel azonban az eset 1990 márciusában történt, amikor már belátható időn belül szóba került a szovjet csapatkivonás, Gulijev leszerelt és hazautazott. A tettes távolléte miatt 1990. május 30-án a komáromi rendőrség leállította a nyomozást, így a halálos kimenetelű baleset elkövetője elkerülte a büntetést (Tomek – Pejčoch 2018, 454).

1990.04.11. Borsányi Gáspár (1957–1990) és Bende Teodor (1923–1990) története. Borsányi Gáspár peredi (szlov. Tešedíkovo, Vágsellyei járás) pap és utastársa április 11-én a Rimaszombatból Rozsnyóba vezet úton, Gömörfüge (szlov. Figa, Rimaszombati járás) község és Tornalja között szenvedett halálos balesetet. A Škoda 120-asban utazó két férfi 9:05-kor egy Tornalja előtti éles jobb kanyarban nagy sebességgel áthajtott az út bal oldalára, és nekiütközött egy Kamaz teherautónak, amely Rimaszombatban állomásozó szovjet katonákat szállított. Mindketten azonnal meghaltak. Mivel a vizsgálat szerint a balesetet Borsányi okozta, a szovjet sofőrt nem vonták büntetőeljárás alá (Tomek – Pejčoch 2018, 455).

Összefoglalás

Összegzésképpen azt mondhatjuk, hogy a közúti balesetekben a szovjet katonák érintettsége még a laikus szemlélőnek is feltűnik, aminek több oka volt, de mind egy eredőre volt visszavezethető. Tudniillik arra, hogy a szovjet katonai vezetés, az idegen megszállók felsőbbrendű attitűdjének megfelelően, mereven elutasította a csehszlovák hatóságok abbéli szándékát, hogy a szovjet hadsereg mozgását akár csak minimális mértékben is ellenőrizték. Ebből pedig az következett, hogy a szovjet katonai járművek, teherautók stb. gyakorlatilag bármikor és bárhol közlekedhettek az ország területén anélkül, hogy azt előzetesen bejelentették volna, esetleg óvintézkedéseket tettek volna, vagy egyszerűen csak fokozott óvatosságra intették volna az érintett lakosságot.

Irodalom

Baka, Igor – Maskalík, Alex – Medevcký, Matej – Minařík, Pavel (2016): *Vojenské dejiny Slovenska. VII. zväzok. 1968–1992*. Bratislava: Magnet Press Slovakia.

Bartl, Július a kol. (1997): *Lexikón slovenských dejín*. Prvé vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Enyedi György – Sikos T. Tamás (eds.) (2008): *One Town – Two Counties Komárom/Komárno*. Komárom: Research Institute of J. Selye University.

Germuska Pál (2010): *Vörös arzenál*. Budapest: 1956-os Intézet – Argumentum.

Gráfel Lajos: *Nec arte. nec marte*. <http://komarno.sk/content/necarte/index.html> [Letöltve: 2018.11.10.]

Košický, Patrik (2009): *Obete okupácie 1968*. In: Londák, Miroslav – Sikora, Stanislav a kol.: *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. Bratislava: Veda, 227–245.

Londák, Miroslav – Sikora, Stanislav a kol. (2009): *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. Bratislava: Veda.

Michálek, Slavomír (2008): *Rok 1968 a Československo - postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Historicky ústav SAV.

Orság, Petr (2016): *Mezi realitou, propagandou a mýty. Československá exilová média v západní Evropě v letech 1968–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Popély Árpád (2008): *1968 és a csehszlovákiai magyarság*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Swains, Howard – Onderčanin, Lukáš – Thomson, James: *Prodigious fortress of Komárno*. <https://spectator.sme.sk/c/20062229/war-heroism-and-history-in-slovakia.html> [Letöltve: 2018.06.16]

Tomek, Prokop – Pejčoch, Ivo (2018): *Černá kniha sovětské okupace. Sovětská armáda v Československu a jej objěti 1968–1991*. Druhé doplněné vydání. Cheb: Vyd. Svět křídel.

Vajda Barnabás (2009): *Az országhatár percepciója Komáromban egy 2008-as oral history gyűjtés alapján*. In: Liszka József (ed.): *Interetnikus és interkulturális kapcsolatok Dél-Szlovákiában*. Komárom: Selye János Egyetem /Monographiae Comaromienses 1/, 33–53.

Vajda, Barnabás (2014): *The Komárom/Komárno Case, or from the 'Iron Curtain Feeling' to the 'No-Border Feeling'*. In: Ieda, Osamu (ed.): *Transboundary Symbiosis over the Danube. EU integration between Slovakia and Hungary from a local border perspective*. Sapporo: Slavic Research Venter, Hokkaido University, 49–67.